

42

Chrześcijańskie korzenie Europy

Reformacja w Polsce

Protestantyzm szybko przyjmował się w Prusach, na Pomorzu i na Śląsku. To sprawiło, że rosły jego wpływy na ziemiach polsko-litewskich, przede wszystkim wśród ludności pochodzenia niemieckiego. Na fali reformacji odżywał stary antyklerykalizm szlachty, która protestowała przeciw bogaceniu się Kościoła (dziesięciny oraz majątki duchowieństwa) i zależności świeckich od sądów kościelnych. Zniesienie przez Zygmunta Augusta obowiązku wykonywania przez państwo wyroków sądów kościelnych sprawiło, że szlachta poczuła się bardziej niezależna od Kościoła, a to spowolniło rozwój ruchu reformacyjnego.

Od początku cechą charakterystyczną protestantyzmu w Polsce było jego rozbitcie. Ludność niemiecka przyjmowała przede wszystkim luteranizm. Szlachta z kolei wiązała się chętnie z kalwinizmem, który podkreślał rolę świeckich. Kalwinizm przyjął się w Małopolsce oraz – dzięki poparciu potężnych Radziwiłłów – na Litwie. Dość szybko jednak rozpadł się na ► **zbór** ► **arian** i kalwinistów właściwych. Charakterystyczny dla tych Kościołów był ich wyraźny charakter szlachecki. W połowie wieku XVI do Polski dotarli jeszcze anabaptyści i radykalni bracia czescy, powstał też Kościół ewangelicko-reformowany założony przez Jana Łaskiego.

Pokój religijny

Rzeczpospolitą Obojga Narodów (właściwie: Rzeczpospolitą Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego), która powstała w wyniku zawarcia w 1569 r. unii lubelskiej, charakteryzowała różnorodność etniczna, językowa, kulturowa i religijna. W tym największym w ówczesnej Europie katolickim państwie obok Polaków (którzy nie stanowili większości), Rusinów i Litwinów mieszkali też Niemcy, Białorusini, Tatarzy, Ormianie i inni. Znacząco wzrosła liczba i rola Żydów. Przeważali katolicy i prawosławni, którzy polonizując się, często przechodzili na katolicyzm. Było też wielu protestantów (luteranie, kalwini, arianie). Choć tworzyli tu drugie co do wielkości skupisko w Europie, wciąż stanowili zdecydowaną mniejszość. Islam wyznawali Tatarzy.

Potwierdzeniem politycznej dojrzałości tak zróżnicowanego społeczeństwa stało się ugruntowanie faktycznej tolerancji i pokoju religijnego przez przyjęcie w 1573 r. konfederacji warszawskiej. W dokumencie, który miał rangę krajowej konstytucji, czytamy: „obiecujemy to sobie wspólnie za nas i za potomki nasze na wieczne czasy pod obowiązkiem przysięgi, pod wiarą, czcią i sumieniem naszym, że którzy jesteśmy różni w wierze, pokój między sobą zachowywać, a dla różnej wiary i odmiany w Kościele krwi nie przelewać ani nie karać odsądzeniem majątności, na honorze, więzieniem i wygnaniem”.

Niezwykłym wyjątkiem w skali europejskiej były także względne swobody, którymi cieszyły się w ówczesnej Polsce gminy żydowskie, a także wyznawcy islamu.

Protestancki Kościół Pokoju w Świdnicy

Ruchy reformatorskie na ziemiach polskich rozwijały się w klimacie tolerancji i wolności religijnej – inaczej niż w większości krajów europejskich. Tam królowała zasada *cuius regio, eius religio* (czyja władza, tego religia), w myśl której władcy narzucali poddanym siłą, często za cenę życia, swoje wyznanie. W Polsce także pojawiała się wrogość i przejawy walki między katolikami i protestantami, ale nie dominowały one we wzajemnych relacjach. Wiek XVII przyniósł jednak stopniowy zanik polskiej tolerancji religijnej. Przyczyniła się do tego postępująca reforma katolicka, która nie zawsze przestrzegała zasad tolerancji. Coraz częściej dochodziło do zamieszek z udziałem tłumów, które dawały wyraz nienawiści do innowierców. Po najeździe szwedzkim (wojna 1655-1660) zaczęły się mnożyć ustawy antyprotestanckie, które doprowadziły do wypędzenia z Polski arian.

na podstawie:

Jerzy Kłoczowski, *Europa – chrześcijańskie korzenie* oraz ks. Daniel Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*

Greckokatolicka cerkiew w Chotyńcu, parafia pw. Narodzenia NMP

Budynek dawnej synagogi w Ostrowie Wielkopolskim

Kraj szeroko otwarty

Spotkanie dzisiejsze przy okazji mojej trzeciej pielgrzymki do Ojczyzny ma miejsce w Zamku Królewskim w Warszawie.

Zamek ten, zniszczony jak i cała stolica w czasie drugiej wojny światowej, doczekał się odbudowy i może nadal świadczyć o tradycjach polskiej państwowości. O dziejach niepodległej i suwerennej Ojczyzny.

W myśli łączę tę rezydencję z Zamkiem Królewskim na Wawelu, aby uzyskać pełniejszy obraz tychże dziejów na przestrzeni stuleci. Wypadałoby jeszcze cofnąć się do Poznania i Gniezna – najdawniejszych piastowskich stolic. Wyłaniają się wówczas przed nami tysiącletnie dzieje narodu i państwa polskiego, tej Rzeczypospolitej, która – poczynając zwłaszcza od końca wieku XIV – była Rzeczpospolitą dwóch i trzech narodów, wielu narodów. Była krajem szeroko otwartym dla wszystkich, bez względu na różnice etniczne, kulturowe czy religijne. Powracają często do naszej świadomości słowa tego monarchy [Zygmunta III Wazy], który w okresie wielkich i często krwawych napięć wiedział o tym, że „nie jest królem ludzkich sumień” – i dał temu wyraz publiczny.

bł. Jan Paweł II, *Przemówienie do przedstawicieli władz państwowych wygłoszone na Zamku Królewskim, 08.06.1987* (fragment)

Meczet w Kruszynianach

Kolumna Zygmunta przed Zamkiem Królewskim w Warszawie

Reforma Kościoła w Polsce

Powodem, dla którego protestantyzm nie zakorzenił się w Polsce tak mocno, jak w niektórych krajach zachodnich, nie był przymus wyznaniowy. Świadczy o tym pokój religijny. Obok słabości ruchu reformacyjnego można wymienić jeszcze wiele innych przyczyn. W Polsce chłopci pozostali wierni tradycyjnej religii katolickiej, a mieszczaństwo, które stanowiło główną siłę protestantyzmu, nie miało wielkiego znaczenia. Szlachta nie musiała już płacić dziesięcin, straciła więc powód do buntu przeciw Kościołowi. Największą jednak rolę odegrał król Jan Kazimierz, który zdecydowanie sprzyjał katolikom.

Niewątpliwie ważne były także reformy w Kościele katolickim, które uczyniły odnowiony katolicyzm bardziej atrakcyjnym.

Dużą popularnością cieszyły się ćwiczenia duchowne św. Ignacego Loyoli, założyciela jezuitów, oraz pisma dominikanina Ludwika z Granady. Młodzi ludzie wierni wierze katolickiej widzieli w zakonach możliwość pracy dla dobra Kościoła i ojczyzny oraz zapewnienia sobie zbawienia wiecznego. Odnowa religijna dotyczyła zresztą wszystkich stanów. Wzorowano się na wziętych z tradycji postaciach ludzi religijnych, świętych. Jezuitci, z jakże zapamiętanym przez późniejszą tradycję Piotrem Skargą na czele, prowadzili w społeczeństwie szeroką działalność kaznodziejską i wychowawczą. Mistyka i asceza katolicka wsparta przez chrześcijański humanizm wychowywała ludzi mocnych, gotowych do wypełniania trudnych zadań życiowych, osobistych i społecznych. Dzięki takiej formacji potrafili oni dobrze się odnaleźć w ówczesnym świecie, w Kościele i we własnym kraju. Religia dawała im jasny sens życia i motywację do zaangażowania w sprawy nie tylko osobiste.

Reformę katolicką na szeroką skalę podjęli w swych diecezjach biskupi, reorganizując je gruntownie i wzmacniając system kontroli poprzez wizytacje parafii. Wśród katolików, nieprzejed-

nanych wrogów herezji, czołową postacią był biskup Stanisław Hozjusz, autor dzieł znanych w całym świecie katolickim, jedyny Polak, który odegrał pewną rolę na Soborze Trydenckim. Zgodnie z postanowieniami soboru dbano o podniesienie poziomu wykształcenia, kultury życia i dyscypliny kleru. Ożywiła się działalność zakonów. Kościół bronił też skutecznie duchownych przed ich uzależnieniem od świeckich patronów.

Potrzeby duszpasterskie na ogromnych terenach Rzeczypospolitej, zwłaszcza na ziemiach litewskich, spowodowały rozwój zakonów duszpasterskich, takich jak jezuita, dominikanie i bernardyni. Nurt ►**kontemplacyjny** życia zakonnego reprezentowały głównie kobiety: benedyktynki, karmelitanki, brygidki i inne. Tworzyły one ośrodki kształcenia, w których dziewczęta z dobrych domów zdobywały podstawy kultury umysłowej, religijnej i obyczajowej, odbierając wykształcenie solidniejsze niż na dworach.

Po masowym powrocie szlachty do Kościoła odzyskiwano z rąk protestantów stare kościoły parafialne. Na fali odnowy potrydenckiej powstało wiele seminariów, prowadzonych głównie przez jezuitów. Wielką rolę odegrały także kolegia jezuickie, które wykształciły wielu wybitnych obywateli.

Unia brzeska

Unia zawarta w Brześciu Litewskim przywróciła jedność między Kościołem katolickim a znaczną częścią Kościoła prawosławnego na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Akt unii został zawarty w obecności posłów królewskich 9 października 1596 r. Następnego dnia odbyło się uroczyste nabożeństwo w cerkwi św. Mikołaja. Kazanie o jedności Kościoła wygłosił ks. Piotr Skarga.

Biskupi prawosławni dążyli do zawarcia unii z wielu powodów. Chcieli zmienić niekorzystną dla nich sytuację prawną, społeczną i kulturalną. Pragnęli zapewnienia takiego miejsca i pozycji, jaką miał Kościół rzymski. Podpisanie unii miało zahamować proces przechodzenia wyznawców prawosławia na katolicyzm i protestantyzm. Był to także krok prowadzący do uniezależnienia się od ►**patriarchy** Konstantynopola oraz od Moskwy, która chciała zawładnąć Cerkwią, czyli Kościołem prawosławnym, na terenach Polski.

Unita zgodzili się na używanie przaśnego chleba podczas Eucharystii, przyjęli katolicką naukę o pochodzeniu Ducha Świętego i o czyścicu oraz uznali prymat papieża. Zachowali swoją bogatą liturgię.

Niestety, całe dzieło było zbyt słabo przygotowane. Nie pomyślano o uświadomieniu społeczeństwu ruskiemu, co unia oznacza w praktyce. W rezultacie przeciwnicy i zwolennicy unii obłożyli się nawzajem klątwami. Unitami byli przeważnie ruscy chłopcy. Wykształceni Rusini zaś dosyć szybko zaczęli się polonizować i przyjmować katolicyzm.

Od początku przeciwnikami unii była Cerkiew prawosławna i carowie Rosji. Prowadzili oni politykę prześladowania unitów, zakazywali przechodzenia na obrządek rzymski i trwania przy unii oraz zmuszali ich do przyjmowania prawosławia.

Od XVIII w. unitów zwano również grekokatolikami.

ks. Kazimierz Kucharski SJ, *Kościół światłem świata*

Jan Matejko, *Kazanie Skargi* (fragment), 1864

Ks. Piotr Skarga SJ (1536-1612) był nadwornym kaznodzieją króla Zygmunta III Wazy. W swoim najsłynniejszym dziele, *Kazaniach sejmowych*, zawarł ocenę sytuacji państwa. Wytykał szlachcie brak miłości ojczyzny i niezgodę, krytykował osłabienie i ograniczenie władzy królewskiej, niesprawiedliwe prawa, bezkarność występków przeciw Kościołowi i duchowieństwu, występował

w obronie ubogich i opowiadał się za poprawą doli chłopów. Był przeciwnikiem tolerancji religijnej, ale także stosowania przemocy w walce z protestantami. W XIX wieku, a więc w okresie zaborów, *Kazania sejmowe* stylizowane na biblijne księgi prorockie zaczęto interpretować jako zapowiedź wielkich narodowych nieszczęść, a rozbiory jako spełnienie tych przewidywań. Wizerunek Skargi-proroka utrwaliłi poeci romantycy oraz Jan Matejko.

PYTANIA I ZADANIA

- a. Na podstawie tekstu *Reformacja w Polsce* napisz, gdzie i jakie Kościoły protestanckie przyjęły się w XVI w. na terenach polsko-litewskich.
b. W tekście *Pokój religijny* znajdź daty wydarzeń i nanieś je na oś czasu. Napisz, czego te wydarzenia dotyczyły.
c. Korzystając z tekstu *Reforma Kościoła w Polsce* i informacji pod obrazem Jana Matejki, wskaż postaci, które odegrały ważną rolę w reformowaniu Kościoła polskiego.
- O jakich aktualnych problemach pisze w liście wujek Marka? Dlaczego radzi Markowi poznać historię Rzeczypospolitej Obojga Narodów? Czego współcześni mogą się nauczyć z tej historii?

Kochany Marku!

Pytasz mnie, po co się uczyć „tej głupiej historii”. Jaki te wszystkie stare sprawy mają związek z Tobą i dzisiejszym światem?

Całe życie poświęciłem badaniu przeszłości, a przecież nigdy nie uciekałem od zaangażowania w aktualne problemy. Przeciwnie, wiedza o czasach minionych pomagała mi te problemy rozumieć i rozwiązywać. Proszę Cię: spróbuj poczytać o czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Może lepiej zrozumiesz kraj i świat, w którym żyjesz.

Przecież Unia Europejska wyrosła z idei, która ma wiele wspólnego ze średniowiecznym pojęciem uniwersalizmu i pokoju religijnego. Czego brakuje nam dzisiaj? Co sprawia, że niektóre państwa, głosząc fałszywie pojmowane „tolerancję i szacunek”, oznaczające akceptację niemal wszystkich zachowań, zabraniają jednocześnie publicznego wyznawania wiary, np. noszenia znaków religijnych? Na czym dzisiaj ma się opierać pokój, by był trwały? Jak rozpoznać zagrożenia i gdzie szukać rozwiązań? Odpowiedzi być może znajdziesz w historii...

*Mam nadzieję, że porozmawiamy o niej przy najbliższej okazji.
Pozdrawiam Cię,
Twój Wujek*

- Znajdź w prasie przykład nietolerancji religijnej w krajach Europy. Zastanów się, czy chodzi o nietolerancję spowodowaną polityką państwa czy złą wolą zwyczajnych obywateli.
- Zredaguj współczesną polszczyzną modlitwę za ojczyznę ks. Piotra Skargi SJ (patrz: *Refleksja i modlitwa*).
- Jaka była sytuacja polityczna w Polsce w 1987 r., gdy bł. Jan Paweł II po raz trzeci odwiedził naszą ojczyznę? Wskaż wątki historyczne, do których papież odwołał się w przemówieniu na Zamku Królewskim.
- Przeczytaj tekst o unii brzeskiej. Znajdź w innych źródłach informacje o współczesnym Kościele greckokatolickim w Polsce. Sporządź notatkę.
- Przyjrzyj się uważnie zdjęciom meczetu, zboru, kościoła i synagogi. Który element architektoniczny jest wspólny dla wszystkich budowli? Zinterpretuj jego symbolikę.

ZADANIE DODATKOWE

Wyznawcy jakich religii zamieszkiwali lub zamieszkują twój region? Zebrane informacje umieść na osi czasu.

Jak sądzisz?

Czy głęboka wiara chrześcijańska przeszkadza czy pomaga w relacjach z wyznawcami innych religii?

Refleksja i modlitwa

Boże, Rządco i Panie narodów,
z ręki i karności Twojej racz nas nie wypuszczać,
a za przyczyną Najświętszej Maryi Panny,
Królowej naszej,

błogosław Ojczyźnie naszej, by Tobie zawsze wierna,
chwałę przynosiła imieniowi Twemu,
a syny swe wiodła ku szczęśliwości.
Wszchemogący, wieczny Boże,
wzbudź w nas szeroką i głęboką miłość ku braciom
i najmilszej matce, Ojczyźnie naszej,
byśmy jej i ludowi Twemu,
swoich pożytków zapomniawszy, mogli służyć uczciwie.
Ześlij Ducha Świętego na sługi Twoje,
rządy naszego kraju sprawujące,
by wedle woli Twojej ludem sobie powierzonym
mądrze i sprawiedliwie zdołali kierować.
Przez Chrystusa, Pana naszego. Amen

ks. Piotr Skarga, *Modlitwa za ojczyznę*

Jeśli chcesz...

Przemyśl swój stosunek do członków innych Kościołów chrześcijańskich oraz wyznawców innych religii, zwłaszcza żydów i muzułmanów. Czy jesteś wolny od stereotypów i przesądów na ich temat? Czy potrafisz przeciwstawić się rasizmowi i ksenofobii?

W jaki sposób możesz kształtować w sobie postawę tolerancji i szacunku wobec odmienności i różnorodności?

Refleksje zapisz w zeszycie *Mysli*. Nigdy nie zapominaj, że każdy człowiek jest dzieckiem Boga.

SŁOWNIK

- **zbór** – religijna społeczność protestancka, także: świątynia protestancka
- **arianie** – tu: protestancka wspólnota religijna, która powstała w Polsce wyniku rozłamu wyznawców kalwinizmu, inaczej: bracia polscy
- **patriarcha** – tu: najwyższy dostojnik duchowny w Kościołach wschodnich
- **kontemplacyjny** – tu: poświęcony kontemplacji religijnej, czyli modlitwie i rozmyśleniom

Masz wiadomość!

- ! Nienawiść etniczna, rasowa czy religijna lub choćby pogarda dla tych, których uznajemy za innych, sprzeciwia się Ewangelii i może doprowadzić do przemocy.
- Miłość ojczyzny i własnego narodu nie jest sprzeczna z szacunkiem wobec innych nacji. Katolicy powinni współpracować z każdym człowiekiem dobrej woli dla dobra społecznego.
- Jako chrześcijanie jesteśmy zobowiązani przyjmować i wspierać cudzoziemców, których bezpieczeństwo w ich własnym kraju jest zagrożone.